

Arckok a tegnaptól

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI EMLÉKEZÉSEK

ILLÉS JENŐ:

filmszínház
1966. június 17.

A színész estéje

A legnagyobb Shakespeare-színészévé egyike volt. Sorsa is hasonlóvá lett a Shakespeare-áldotta hősök megrendítő életútajához. Shakespeare-i végletek és fordulatok hullámában az a meghökentető, elenteketesen gazdag pálya, amelyet ez a nagy színész végigélt. Shakespeare-szereppel megfogalmazva: Romeoól, Prospero bócs, rezignált, okos végszáviig. De Prosperót nem a színpadon játszotta el: az életben. Ez a nagy monológ, ez a mindent lezáró végjáték nem más, mint egy másfélezer oldalnyi önéletrész. Szerepeiről írt elemző vallomások, tanítóiól szóló hírlás és meghatótt emlékezés, egy grandiózus pálya megrendítő összefoglalása. A magyar irodalom nagy memóriáiról közé lépett be ezzel a kéziratban levő, *Keresztury Dezso* felkérésére, biztatására elkészített önéletrissal. E nagy, mindent összefoglaló szerep zárja az életpályát.

Műlt összefoglalása mindannak, amit elémnyben, témában, gondolatban, tanulmányban, egy nagy pálya drámai fordulatán összegyűjtött, embersége tartalmává lényegítette *Beregi Oszkár*.

1892-ben felvételt tett a Színháztudományi. Amikor elvégezte, azonnal szerződést is kapott, de ő mégis — talán *Alexander Bernai* iránti különös vonzalmából — beiratkozott a Tudományegyetemre és arra készült, hogy megvédje doktori disszertációját. Meg is írta: »A színész létfeltételei a tanulás és előadás közönség» címmel. Tanárától nemcsak a színészet mesterségét sajátította el, hanem a hihetetlen tanulási igényét is. Egész életét át meg tudta őrizni ezt a termékeny, kutatószellemet. Mégis, egész életében nem tudott elszákadni a sors ránehező kegyetlenségétől; az öröm csúcsairól minduntalan a megsemmisülés fullasztó veremébe zuhant.

II. Rákóczi Ferencetl mutalkozott be a Nemzeti Színház színpadán 1899-ben — a Warwick gróf alakításával (1948) megbukva, megsemmisültén indult el Amerikába — örökre helyrehozhatatlan, fájó sebbel. *Romeo*, *Troilus*, *Antoni*us nagy sikerű megjelenítése után még harmincéves sem volt, amikor — *Mihályfi*val és *Pethes Imré*vel egy sorban — áldatlan versenyre kényszerítette a színház. Amikor a kritika és a közönség neki ítélte a pálmát, az is csak keserűséget fokozta, mert ezzel kivívta pályatársai féltékeny gyűlöletét. Pedig szinte alázattal közeledett kortársaihoz, színészekhez, írókhoz és rendezőkhöz — mindenkihez. Átgondolta magát az írónak, igyeke-

zett megérteni, saját egyénisége részévé formálni a szerepét, az apró, következtelenségek, gyengésségek, a megírás zökkenői nem érdekelték, azt kereste, amivel a saját érzéseit, gondolatait felgyújtani képes.

Ez az ünnepezt nagy színész 1919 után mégis, arra kényszerült, hogy az ellenforradalmi tüntetések hatására megváljon a Nemzeti Színházról, s művészetét Erdélyben, Szlovákiában, sőt Amerikában hordozza végig, dicsőségesen és mégis az üldözöttség érzéséig végigszendvedve. Játsszót már ez előtt is külföldön, nem volt idegen tehát számára az ismeretlen közönség, hiszen korán felfedezte őt *Max Reinhardt*.

Természetes, hogy ismét találkoztak és megismerhette őt újra Bécs, Berlin közönsége, de szíve húzta vissza és csakhamar ismét a Magyar Színház színpadán találjuk, ahol olyan alakítással hódította meg a közönséget és a kritikát, mint a *Hamlet*, amelyről *Kárpáti Aurél* így írt:

»A kiváló művész teljesen újszerű alakítása adott különös súlyt és jelentőséget a repriznak. *Beregi játéka* lényegese pontjaita tette azt a *felfogást*, amely *Hamlet* tragikumát a lelki kettehasadtságban látja. A *Wittensberg*ből hazaérkező királyi, akitől idegen az atyja szellemétől ráparancsolt vérbosszú gondolata, ezért tér ki mindig a gyilkos nagybátyjának való leszámolás elől. *Vibódásainak* kulminációs pontját a színjáték után következő nagy jelenetben éri el, ahol érzelmé a maga erkölcsi parancsának teljesítésére. Anyját kiemeli a firtóbb, »tükört tart elé« és megistültszóhoz segíti, *Claudius* pedig az »ég bosszújár« bizza. A véletlenre, amely már csak mint költői igazságszolgáltatás teljesedik be a drab végén. *Beregi Hamletje* nagy vonalában ezt a belső konstrukciót fejezte ki, tökéletes fegyelmességgel az érzelmi és hangbeli modulálásnak virtuóz finomságával, a szuggesztív játék fiatalos, friss lendületével.«

Az ünneplés, amely fogadta, leirhatatlan volt. Mégis, a szervezkedő jobb oldali egyik eszóműzú celtáblája lett. *Vidéki* fellépéseit gyakran kísérték megrendezett és időtlen botrányok. De még ilyenkor is mindig tiszteletet parancsolt, csendet és művészi áhítatot teremtett játékával, *Ádám* alakításával csakúgy, mint *irodalmi* estjeivel, nagy költőket idéző ihletet versmondásával. Aztán véglegesen leparancsolt a színpadról a szégyenteljes diszkriminációs politika.

BEREGI OSZKÁR (1876—1965)

Budapesten született és Hollywood-ban halt meg. A színművészeti Akadémia elvégzése után nyolc szemeszter halgatott a Tudományegyetemen, majd *Krecsányi Ignác*hoz szerződött. *Játszót Kolozsvárr* (1896), innen szerződött *Duró Mór* a *Vigaszínház*hoz (1898). Ezt követően *Pozsonyba* került, ahonnan gyakran átrándult Bécsbe, megismerve a *Burghtheater* stílusát, hasznosította színészi eredményeit.

1898-ban mutalkozott be a Nemzeti Színházban a »II. Rákóczi Ferenc fogása« című szerepében. *Játszót Bécsben* és *1910-ben* került vissza újra a Nemzeti Színházba. 1919 után az ellenforradalom előldözte. *Vándorévek* után ismét Bécs követezték, majd újra Budapestre, a Magyar Színház. *Később*, a fasista rendelkezések következtében csak az *OMIKE* rendezvényein léphetett fel. Itt alakította nagy sikerrel *Madách* »Mózes« drámájának című szerepét. A felszabadulás után a szegedi Színházban, 1945-ben külföldre távozott, s haláláig Amerikában élt.

Mikor, a háború utolsó éveiben közvetlen életveszélybe került, a többi között veje, *Pataký Kálmán*, a világhírű énekes állt mellette hűségesen. »Elmenekültem — írja — szülővárosomból repülő-ereszeti uniformisban, hivatalos állami autón, *Majoros János* repülőkapitány volt a megszokott sofőröm és az elbontották magyar és német náci katonák nem veték észre, hogy a szakállas, bajuszos ereszeti maszkban a színész *Beregi* szökök ki *Pest*ről és szalutálta haptákba rándítva magukat, én pedig szorgalmasan emelgettem a kezemet az ereszeti sapkához (már csak azért is, hogy a kezemmel eltakarhassam az arcomat); s kijutottunk a kölcsönkapott állami autóra a *Monor* melletti kisközségbe, ahol a lányom és katolikus és unitárius vérből született, ipazi keresztény magyar nemes özvegy, *délszláv Pataký Kálmán*, özvegy *Kamaranekes*, a *budapesti* *Opera* tiszteletli tagja, szolgálaton kívüli tűzérőhadnagy, ki állami színházi tagsága dacára nem tette le a kötelező hűség-esküüt *Szalásra*, a közég legészlen 35 000 pengő készpénzért egy negyedet se őrtesz paraszthunk» azt vet meg, hogy oda elbújassunk.«

Az elsőül felszabadult nagyvárosunkban, *Szegeden* *Patakýval* együtt játszót az újáéldó szegedi színházban. De alighogy elkezdődött a színházi élet, újra a Nemzeti Színházban láthatuk, *Shou»* *Szent Johanna»*-jában. Láttam ezt az alakítást, és megkapott; a friss élményről nem éreztem azt a tragikus kudarcot, melyről 5 magam ezt vallja: »Az alakítás nagyon rossz-

szul sikerült.» A kritika egyenesen le-
söpörte a színpadról. Ugyanaz a Kár-
páti Ayrél, aki a dicséret legmagasabb
hangján írt Hamletjéről, írta most róla:
"... a shaw-i realizmussal szöveg
ellenlétben állt az a hamis roman-
tikába ágyazott, értelemről független fu-
voklás, amely a nemes gróf alakját
ezúttal bántóan modorossá, a szép
műltű művész e szerepben kivülma-
ruló alakítását pedig szinte elviselhe-
telenné tette.»

Ezután — nem tudni, milyen ösztön-
zésre — nekivágott a világnak, pedig
akkor Keresztúry Dezső már aláírta
Nemzeti Színházi örökös tagságáról
szóló kinevezését. Az okirat már csak
Dél-Amerikában érte utol. Korán el-
ment, a kinevezés későn érte. Olyan
kálvária következett, amely szinte a
két világháború közötti esztendőök fé-
lelmeit, bujkálásait, keservét folytatta.
Állampolgárság nélkül, állandóan
a kiutasítástól remegve, szörnyű félel-
mek között élt, mint írja: «Igy érez-
heti magát a menekülő haramia, akit
a félelmetes csendőr halálra keres.»
Titokban önmagát lopva és menekül-
ve, engedély nélkül lépett át egyik
amerikai államból a másikba, zaklat-
tolt idegrendszerrel és a félelem-pszí-
chózis által kitermelt izgalmaktól resze-
szve, az összeomlás végös határán.

Ekkor egy váratlan fordulat egy-
szerre felemelte és méginkább
rádöbbentette embert és színészi tra-
gédiájára. A Paramount New York-i
irodója filmszerpelt kínált fel számá-
ra. Egy idegenből származott öreg szak-
ácsot kellett alakítania, aki halála
előtt, utolsó kívánságként, elődjára: sze-
retne szabad állampolgárként meghal-
ni, s letenni az állampolgári vizsgát.
Ezt a szerepet játszotta el, az öreg
szakácsot, akit életveszélyesen közeli-
nek érzett önmagához. A pillanat ki-
vételes, ez indokolja, hogy most teljes
részletességgel, az ő emléksoraiban al-
apján idézzük fel:

«Öreg János bácsi nem tud ameri-
kai állampolgár lenni — írja —, mert
a vizsgán zavarba jön és zavarában
elfelejtik még azt a keveset is, amit
tud. Ezért boldogtalan. Ezért szégyelli
magát. Jó neki. Más baja nincs. Mit
szólna, ha az én helyemben lenne, akit
még csak itt tartózkodási engedé-
lyem sincs. Akit minden percben ki-
tessekelhetnek. Hová? A tengerbe? De
felejtünk el.

A szerep eljátszása normális izgal-
mak közt egész jól ment, amíg az
utolsó jelenetbe került a sor. János
bácsi mulatozás közben szorohányot
kap. Felájultan viszik ki, fektetik ágy-
ba és még akkor is azon fájogat a kis
öreg, hogy úgy kell meghalnia, hogy
ő nem állampolgár! Borzaskó! Mint-
ha a másvilág küszöbén, határtelepé-
s-kor az volna az első kérdés: «Amerikai
állampolgár? Mutassa a papírjait!» De
a darab jóvoltából János bácsi baján
is segítenek. A mulatozók közül valaki
elszalad és előkerít egy kedves
«Judge»-t, az igen kíméletesen levisz-
gátgatja és az öreg azzal a boldog ér-
zéssel hal meg, hogy ő amerikai ál-
lampolgár. Így végződik a János bácsi
szerepe.

Az ő ügye rendszerben van. Az enyém
nem. Nagyonis nem. Az öreg, ha nem
is volt polgár, nyugodtan élhetett, dol-
gozhatott Amerikában, én nem, se én
nem, se a családom nem. Se dolgozni,
se élni itt nem volt jogom. Se a csalá-
domnak, se nekem. És mégis itt él-
tünk és itt dolgoztunk. Hogyan? En-
gedély nélkül? Igen! Engedély nél-
kül...

Princivalle a Monna Vannából

Mint Konstantin a Bizáncban

Szereptanulás közben és azon járt
a fejem, elfogóm-e játszani a szerepet?
Nem vis-e el közben valamelyik ható-
ság? Deportálnak-e? Hova deportálhat-
nak? János bácsi szövege közben a
saját tragikomédiám szövege tola-
dokt elő és tjesztgetett rémítgetett,
mint egy rossz álom, amitől nem tud
ok szabadulni, akkor se, ha fölébred-
dek. A háromnapos munkaszerve-
désem alapján kapott tartózkodási en-
gedélyem réges-rég lejárt, megtört, il-
letve meg-nem-türt személy vagyok,
tűrelmi-bárcá nélkül. Amikor New
Yorkból Californiába utaztunk, a ha-
tóságok azt hitték, el akarunk tűnni
a szemük elől.

Amikor a jelenetet felvették, néh-
ányan szenvedélyesen tapolni kezdtek,
mások bírtak. Nem tudhatták miért:
«Nem az öreg szakácsot személyesítet-
tem meg — írja —, Beregi élt, köny-
nyezett, kinlódott a János bácsi halá-
los ágyán, de ez nem tudta senki. Ezt
csak én tudtam, és a lányom. Csak
mi tudtuk ketten, hogy melyébről fa-
kadnak a könnyeim, mint a János bá-
csi szakácsi szemeiből.»

Nem János bácsi volt meghatódva,
de a sokat hajszolt, igazságtalan-
nál, gonoszul üldözött, hazáját vesz-
telt, s más hazát nem talált Beregi.
Furcsa rendezése a sorsnak, hogy ép-
pen egy ilyen szereppel rázza meg és
emeli fel, lendíti tovább a színészt,
adja vissza életerezjét és — felerősíti
vagyait, álmait a haza, a szülőföld, a
magyar nyelv iránti kitörülhetetlen
nosztalgiait. Nem a henyágyú futó fel-
gerjedése volt ez, hiszen később már
jobbán élt, dolgozott és vejevel Pa-
taky Kálmánnal, leányával, Beregi
Leával együtt, egy csodálatos hármas
hangzat harmóniáját élvezhette. De
mégis gyöttrődött — hiányzott neki az
élő közvélemény hullámvérése. Mag-
yar verseket mondott hangszalagra,
az élő magyar irodalmat tanulmányozta,
rögeszmes szenvedéllyel kereste az
alkalmat, hogy minden Amerikába ve-

tődő magyarral találkozzék, színészek-
kel, rendezőkkel, de mindenkinél, akik
a szülőföld, az élő nyelv üzenetét köz-
vetíthették.

Ez a szenvedély is nagyságát bizo-
nyítja. Nagy ember és nagy színész
volt, szenvedélyes szellem. Egy nagy
stílus legeredetibb képviselője volt,
mint régen Schöpflin Aladár írta:
«Nem közönséges színészi képességgel
rendelkezett, kellemesen moduláló
hangja, jó színészi alakja, ideges, lí-
rai heve, mellyel minden szerepét alá-
festette, megkönnyítették sikerét. Szav-
aló modorával, amelyben gyakran
van némi modorosság, mintegy átmenet-
telent jelent a régebbi és a modern
színtárszóló stílus között, nyugtalan szí-
nes művészi egyéniségével egészen
modern színpadi jelenség». Igen, a
XIX. század hagyományait és a XX.
század igényelt ötvözte egybe, s ha
a felszabadulás után az első színészi
kudarccal látán nem menekül el, a leg-
nagyobb színészi élményeket kaphat-
tuk volna tőle.

Hadd zárjam ezt a villanásokból
összeállított képet Beregi Oszkár
egy fiatalkori élményével. Szinte gyer-
mekfővel együtt játszott még Szacs-
vay Imrével. Leírja, hogy ez a nagy
színész nem szeretett senkit, még a
pályáját sem. Fiatalon, ötvenhat éves
korában, sikerei csúcspan nyugaldíjra
vonult. Hogy fel ne ismerjék, szálal-
tal növesztett, és elkezdte a színház-
nak még a tájékát is. Beregi Oszkár
1946-ban kívándorolt. Az ő számára
nem sikerülhetett az, amit Szacsvay
megvalósított. El lehet menekülni a
színésztől, de az anyanyelvből emi-
rálni lehetetlen. És amikor a családi
hármas hangzattól egy hang, Pataky
Kálmáné, kihuny, ketten maradtak,
leányával — egyenesen a munkába me-
nekült. Még utolsó napjaiban is ön-
életrajzát folytatta, szálkás betűit ró-
ta a papírra. Más műfajban is léleg-
zenni tudott, a lelke színpadán is nagy
színészként élt és alkotott.